

ğulları'nın Manisa kolunun tarihe karıştığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Saruhanoğulları'nın Demirci kolu varlığını bir müddet daha sürdürmüştür. Vakıf kayıtlarında bu yörede Devlet Han oğlu Yâkub Bey'in adına rastlanır (816/1413). Ayrıca yine vakıf kayıtlarında Yûsuf Çelebi, Hayreddin Çelebi, Ali Bey, Budak Paşa oğlu Beğce ve İdris gibi Saruhanoğlu oldukları belirtilen şahıslardan söz edilir. Bunların Demirci ve Menemen bölgesindeki kollara mensup bulunduğu ileri sürülebilir. Çelebi Mehmed, Manisa'da tam hâkimiyet kurduktan sonra burayı bir sancak haline getirip beyliğine Timurtaşoğlu Ali Bey'i getirdi. Ali Bey'in adı Manisa bölgesini de etkileyen Börklüce Mustafa ve onun adamı Torlak Kemal'in isyanı sırasında zikredilir. Torlak Kemal'in yenilgiye uğratılıp Manisa'da idam edildiği tarih 819 (1416) olup bu durum Saruhan bölgesindeki kesin Osmanlı idaresinin tarihini de belirler. Ancak bölgedeki olaylar Cüneyd Bey hadisesiyle birlikte devam etmiştir. Onun 828-829 (1425-1426) yılına kadar süren faaliyetleri sırasında kendisine destek veren bey aileleri arasında Saruhanoğulları da vardır. Bunların Demirci yöresindeki kola mensup olmaları kuvvetle muhtemeldir. Hatta 825'te (1422) Bursa'yı kuşatan II. Murad'ın küçük kardeşi Mustafa'ya destek veren Anadolu beyleri arasında onların da bulunması ihtimali büyüktür. Ancak bütün bu direniş 1426'da Cüneyd Bey'in idamıyla kırıldı ve Saruhan bölgesinde tam olarak Osmanlı düzeni hâkim oldu. Bölgedeki eski bey ailelerinin ve Saruhanlı sipahilerin muhtemelen bu olaylar sebebiyle Rumeli yakasına sürüldüğü bilinmektedir.

Batı Anadolu'nun denizci Türkmen beylikleri arasında yer alan Saruhanoğulları, Manisa yöresinin Türkleşmesinde önemli rol oynamış, yeni yerleşim yerlerinin kurulmasını sağlamış, ele geçirdikleri şehir ve kasabaları birer iskân merkezi haline getirmiştir. Tahrir kayıtları, bu bölgede kalabalık sayıda Türkmen grubunun yerleşmiş olduğuna ve beylik topraklarında çok az sayıda hıristiyanın mevcut olduğuna işaret eder. Ayrıca onların idaresi altında Manisa büyük bir gelişme göstererek önemli eserlerle süslenmiştir.

Saruhan Beyliği'nin merkez idaresi ve taşra teşkilâtı diğer Türkmen beyliklerine benzer. Beylik Saruhan Bey zamanında Manisa ve Nif olarak iki ana idarî birime ayrılmış, muhtemelen daha sonraları Demirci tarafı da bir diğer idarî birim olarak ortaya çıkmıştır. Saruhan Bey Manisa'da

ulu bey olarak bulunurken kardeşlerinden Ali Bey Nif'te, Çuga Bey Demirci'de idarecilik yapıyordu. Saruhan hânedanı üyeleri genellikle bey ve çelebi unvanı ile anılıyor. İlk defa şaşaalı unvanla anılan İshak Bey'dir. Yaptırdığı cami kitâbesinde ondan "gazi, mücahid, çelebi, han, sultan" diye bahsedildiği dikkati çeker. Hânedanın bazı üyeleri ise paşa unvanıyla kayıtlarda geçer (Hızır Paşa). Saruhan beylerinin Latin ve Cenevizliler'le ticarî ilişkileri olduğu bilinmektedir. Latinler'le yapılan 1340 tarihli anlaşma bu durumun niteliği bakımından önemlidir. İtalyan tüccarlarının buradan başta buğday olmak üzere hububat yanında sınaî ham madde (şap, afyon, pamuk vb.) ve zeytinyağı, kuru meyve, halı, koyun, at aldıkları, özellikle köle ticaretinin önemli olduğu, buna karşılık tekstil ürünleriyle şarap ve sabun gibi maddeleri sattıkları anlaşılmaktadır. Saruhan tuzlasının ve şapının önemi Osmanlılar döneminde de sürmüştür. Bazı Osmanlı kroniklerinde tuz yasağına uymadıkları gerekçesiyle Saruhanlı yörüklerin I. Murad zamanında Rumeli'ye sürgün edildiğine dair kayıtlara rastlanır. Ayrıca İtalyan devletleriyle yapılan ticaretin bir işareti olarak Manisa Darphanesi'nde Latince yazılı, Anjou hânedanının "gigliati" adı verilen paraları tipinde sikke basılıyordu. Yine iç piyasada geçerli paraları vardı. Bugüne ulaşanlar arasında İshak Bey, İlyas Bey, Orhan Bey, Hızır Şah ve İshak Bey oğlu Saruhan'ın paraları zikredilebilir. Bazı araştırmacılar Saruhan, Karesi ve Osmanlı paralarının aynı tipolojide olmasından hareketle bu üç beyliğin müşterek bir ekonomik ve ticarî başa sahip oldukları fikrini ileri sürmüştür. Saruhan beylerinin ayrıca ilim ve kültür hayatını destekledikleri bilinmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, I. Murad'ın damadı olduğu belirtilen Saruhanoğlu Hızır Şah adına Hasan isimli birinin yazdığı kaside ile Yâkub Bey emriyle yapılan *Bahnâme* tercümesinden söz eder.

BİBLİYOGRAFYA :

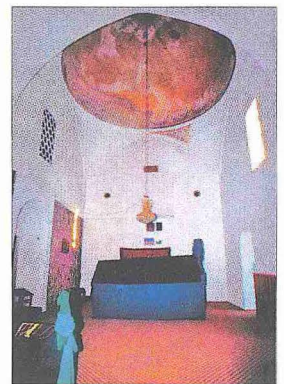
BA, TD, nr. 398, tür.yer.; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 337; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3160, vr. 27^b; a.m.f., *Mesâlikü'l-ebşâr fi me-mâlikü'l-emşâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3416, III, vr. 111^a; Enverî, *Düsturnâme*, s. 25, 36-38, 67-68; Yazıcızâde Ali, *Târih-i Âl-i Selçûk*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1391, vr. 292^b-293^a, 464^{a-b}; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), VIII, 16-19; Şikârî, *Karamanoğulları Tarihi*, s. 36, 42, 64, 110; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 84-91; M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul 1940-46, I-II; a.m.f., "Saruhanogulları", *İA*, X, 239-244; E. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*,

Venice 1983, s. 161; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 17-22; a.m.f., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*, İstanbul 2001, s. 101-112, 121-132, 133-150; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, İstanbul 1990, s. 173-175, 182, 183; K. Zhukov, "Ottoman, Karasid, and Sarukhanid Coinages and the Problem of Currency Community in Turkish Western Anatolia", *The Ottoman Emirate: 1300-1389* (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 1993, s. 237-243; *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri* (haz. Mustafa Ervaci – Mustafa Korkmaz), Manisa 1999; Garo Kürkman, "Sarhan b. İshak Mangın", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, sy. 19, İstanbul 1986, s. 26-28; Mustafa Korkmaz, "Evkaf Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Saruhanoğulları Vakıfları", *Manisa Araştırmaları*, I, Manisa 2001, s. 55-86; Sencer Divitçioğlu, "Saruhanlı Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (XI-XIV. Yüzyıllar)", *Doğu Batı*, sy. 33, Ankara 2005, s. 287-297.

FERİDUN EMECEN

□ MİMARİ. Kısa ömürlü bir beylik olan ve siyasî hayatı devamlı mücadeleler içinde geçen Saruhanoğulları'nın bu sebeple yoğun bir imar faaliyetinde bulunamadıkları anlaşılmaktadır. Mimari eserlerinin henüz tam bir katalogu yapılmamış olan bu beylikten günümüze az sayıda yapı gelebilmiştir. Bunların en önemlisi, Manisa'nın güneyindeki Sipil dağının (Sipylos) eteklerinde şehre bakan bir yamaç üzerinde yer alan Ulucami Külliyesi'dir. Cami, medrese, türbe, iki çeşme ve hamamdan ibaret külliye Muzafferüddin İshak Çelebi tarafından yaptırılmış, cami 768 (1366), medrese 780 (1378-79) yılında tamamlanmıştır. Türbenin kitâbesinde adı geçen Emet b. Osman'ın diğer birimlerin de mimarı olması muhtemeldir. Cami külliyesinin doğusuna, medrese batısına, İshak Çelebi'nin türbesi cami ile medresenin arasına yerleştirilmiş, bunların avlularını birleştiren kapının güneyi ile minare kaidesinin yanlarına iki çeşme yapılmıştır. Cami doğu-batı doğrultusunda gelişen, dikdörtgen planlı, eşit büyüklükte bir harimle bir avludan meydana gelmektedir (bk. ULUCAMİ).

Muzafferüddin
İshak
Çelebi'nin
Manisa
Ulucamii
Külliyesi'nde
türbenin
içindeki
sandukası

İshak Çelebi Türbesi'nin sivri kemerli girişi camiiyle medrese bağlantısını sağlayan çapraz tonozlu geçide açılır. Kemerin oturduğu kalın düğümlemlerle birbirine bağlanan üç ince sütun Bizans dönemine ait devşirme parçalarıdır. Kare planlı mekânın üstü pandantifli kubbeye örtülüdür. Altında tonozlu bir cenazeliği bulunan türbe kubbeli olup geometrik bezemeli ahşap kapı kanatları özgündür. Yapı bu özellikleriyle, Anadolu Türk mimarisinde Beylikler döneminde gerçekleşen kümbetten türbeye geçişe ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

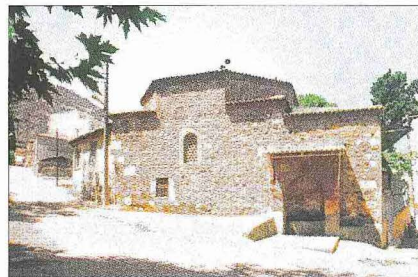
Medrese açık avlusu, avluyu kuşatan eyvanları ve iki katlı öğrenci odalarıyla Selçuklu döneminin açık avlulu ve eyvanlı medrese şemasını sürdürür. Ancak devşirme malzeme, moloz taş ve tuğlayla özensiz biçimde örülmüş olan duvarları ve taçkapisinin mütevazı tasarımıyla onlardan ayrılır. Avlu cephelerinin bitiminde yer alan testere şeklindeki saçaklar erken dönem Osmanlı yapılarıyla ortak olan Bizans menseli bir ayrıntıdır. Avlunun kuzeyinde sivri kemerli bir nişin içinde bağırsız taçkapağı, gerisinde sivri beşik tonozlu giriş eyvanı, bunun karşısında avlunun güneyinde sivri beşik tonozlu mescid-dershane eyvanı, doğuda cami avlusuna açılan çapraz tonozlu geçit, bunlardan artakalan alanlara iki kat halinde beşik tonozlu odalar yerleştirilmiştir. Caminin kuzeydoğusunda yer alan hamam kısmen harap durumdadır. Yapı kare planlı ve kubbeli soğukluk ve ılık bölümleriyle dört eyvanlı ve dört halvet hücreli sıcaklık bölümüne sahiptir (bk. ÇUKUR HAMAM). Muzafferüddin İshak Çelebi 770'te (1368-69) Ulucami Külliyesi'nin güney yönünde Manisa Mevlevîhânesi'ni yaptırmıştır. Burası, 775'te (1373) inşa edilen Antalya Mevlevîhânesi ile birlikte Beylikler döneminden günümüze intikal eden iki önemli tarikat yapısından biridir (bk. MANİSA MEVLEVÎHÂNESİ).

Saruhanoğulları mimarisinin Manisa Ulu camii ve Mevlevîhânesi dışında çok önemli atılımlar gerçekleştirdiği söylenemez. İshak Çelebi'nin hanımı Gülgün Hatun'un yaptırdığı mescid Dere Mescidi adıyla bilinmektedir. İnşa tarihi belli olmamakla birlikte yapı XIV. yüzyılın ikinci yarısında yanındaki hamam, türbe ve çeşme ile beraber ele alınmış bir küçük külliye durumundadır. Mescid kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Hamam kare planlı, kubbeli soğukluk ve ılık bölümleriyle dört eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli sıcaklık mekânına sahiptir. Türbe dikdörtgen planlı ve tonoz örtülüdür. Gülgün Hatun ile altı ki-

zı burada gömülü olduğundan yapı Yedi Kızlar Türbesi ismiyle de tanınmaktadır. Kitâbesi olmayan, fakat 1346'da ölen Saruhan Bey'in yaptırdığı kabul edilen Kale (Hâcet) Mescidi moloz taşla inşa edilmiş kare planlı, tek kubbeli bir yapıdır. Üst örtüsü bugün yıkık olan yapıda kubbeye geçişin tuğladan prizmatik üçgenlerle sağlandığı anlaşılmaktadır. Saruhanoğulları zamanında yapılmış olan Hâki Baba Mescidi ile Attar Hoca Camii daha sonra yeniden inşa edildiği için özgünlüklerini yitirmiştir. Hacı İlyas b. Mehmed Bey'in yaptırdığı İlyas Bey Mescidi de (764/1363) almaşık örgülü duvarlara sahip olup kare planlı harimi kubbeye örtülmüştür. Yanlardan kapalı ve iki küçük kubbeye örtülü son cemaat yeri Selçuklu dönemi mescidlerinin özelliklerini devam ettirir (bk. İLYAS BEY MESCİDİ). Manisa'daki Saruhan Bey Türbesi ile Revak Sultan Türbesi (XIV. yüzyıl ortaları) almaşık örgülü duvarları, kare planlı ve kubbeli tasarımlarıyla Batı Anadolu'daki diğer beylik dönemi türbeleriyle aynı özellikleri paylaşır. Her iki yapının giriş cephesi birer geniş sivri kemerle hareketlendirilmiştir (bk. MANİSA [Mimarî]).

Yine Demirci, Adala, Menemen, Güzelhisar, Ilica, Nif, Marmara, Gördes, Görçük, Akhisar, Mendehorya / Kemaliye, Kayacık gibi kasaba ve idare merkezlerinin fiziki bakımdan gelişmesi de bu dönemde başlamıştır. Vakıf kayıtlarına göre Hızır Şah'ın Adala'da ve Kemaliye'de cami, medrese ve imareti; Yâkub Bey b. Devlet Han'ın Demirci'deki camisi (810/1407-1408); Saruhanoğlu Beğce / Yekçe Bey'in Gördes'teki camisi yanında Sünbül b. Abdullah'ın Menemen'deki cami ve medresesi (Sünbül Paşa Camii: 759/1358); Emet b. Osman'ın Nif'teki camisi; Köse Bahşı'nın Menemen'deki mescidi, Marmara'daki İçhisar Mescidi Saruhanoğulları dönemine ait eserlerden bazılarıdır.

Fahreddin İlyas Bey'in yaptırdığı İlyas Bey Mescidi – Manisa

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitabeler II*, İstanbul 1347/1929, s. 74-76; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul 1946, s. 19-20, 23-24, 59, 67, 85; a.m.f., *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, İstanbul 1946-50, I-II, tür.yer.; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970, I, 63, 183-187; Keşi Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa, ts., s. 2-8; Feridun Emecen, "Saruhanoğulları ve Mevlevîlik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 282-297; Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur, "Manisa Mevlevîhanesi Restorasyonu: Tenkid ve Teklif", a.e., s. 331-361; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s. 22-79, 310, 350-372, 380-404, 489-502, 574-575; İlnur Aktuğ-Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999, tür.yer.; *Akdeniz'de İslâm Sanatı-Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası* (haz. Gönül Öney), İstanbul 1999, s. 85-88; Nusret Köklü, "Saruhanlılar Devrinde Manisa (4)", *Manisa*, sy. 7 (1984), s. 7-11; Nuran Tezcan, "Manisa Mevlevîhanesi", *Osm.Ar.*, XIV (1995), s. 193-199; Mustafa Demir, "Saruhanoğulları Devrinde Manisa İmaretleri", *Manisa*, sy. 14 (1997), s. 60-62. M. BAHA TANMAN

SÂSÂNİLER

(الساسانیون)

226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hânedanı.

Adını asıl kurucusu sayılan destan kahramanı, Hükümdar Erdeşir-i Bâbekân'ın dedesi, İstahr'daki Anahita âteşkedesinin muhafızı Sâsân'dan alır (*DîA*, XI, 284-285). Partlar'ın (Eşkâniler) son dönemlerinde ve Roma İmparatoru Septimius Sêvêrus'un Mezopotamya'yı işgal ettiği yıllarda Fars bölgesinde mahallî bir idareci olan Bâbek vilâyetin neredeyse tamamını birleştirmişti. Bâbek'in ölümünün ardından yerine büyük oğlu Şâpûr, onun çok kısa süren yönetiminden sonra küçük oğlu Erdeşir geçti (216). Erdeşir 224'te Hürmüzdegân'da Part Hükümdarı V. Erdevân'ı (Artabanus) yenilgiye uğrattı ve onun da öldürülmesiyle sonuçlanan bu zaferin ardından 226 yılında İran'ın mutlak hükümdarı olarak taç giydi ve "şâhânşâh" (şehinşah) unvanını aldı. Daha sonra taç giydiği Partlar'ın başşehri Medân'e (Ktesiphon) yerleşti. Devletin sınırlarını doğuda Kirman'a, batıda Elimais'e kadar genişleten ve birçok yeni şehir kuran Erdeşir 12 Nisan 240 tarihinden itibaren devleti oğlu Şâpûr ile birlikte idare etti. 242'de Şâpûr'un tek başına hükümdar kalmasından Erdeşir'in o sırada öldüğü anlaşılmaktadır.

I. Şâpûr doğuda Baktriya ve Kuşan'ı ele geçirdi; batıda Roma'ya birkaç sefer düzenledi; Antakya'yı yağmaladı ve İmpara-